

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

На правах рукопису

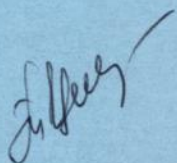
ЦИМБАЛЮК Тетяна Василівна

**ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИХ
ОСОБЛИВОСТЕЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ**
(на матеріалі роману Сервантеса «Дон Кіхот»
у перекладі М. Лукаша)

Спеціальність 10.02.15. — загальне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук

Київ — 1997

AB 36.917

814
Роботу виконано у відділі стилістики та культури мови
Інституту української мови НАН України

Науковий керівник — доктор філологічних наук
провідний науковий співробітник
Любов Омелянівна Пустовіт

Офіційні опоненти — доктор філологічних наук
професор
Маргарита Петрівна Муравицька
кандидат філологічних наук
старший науковий співробітник
Богдан Миколайович Ажнюк

Провідна установа — Львівський державний універ-
ситет ім. Івана Франка

Захист відбудеться 12 березня 1997 року о 14 годині на
засіданні спеціалізованої ради Д.01.94.01 для захисту дисертації
на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при
Інституті української мови НАН України (252001, Київ-1,
вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
мовознавства ім. О. О. Потебні та Інституту української мови
НАН України.

Автореферат розіслано "6" лютого 1997 року.

Учений секретар спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук

Л. М. Береговенко

Мова перекладу — це своєрідна система засобів вираження, яка має ряд особливостей, що відрізняють її від інших різновидів літературної мови, і які пов'язані з орієнтацією текстів перекладу на іншомовні оригінали, їхньою вторинною мовленнєвою природою. Багато вчених присвятили свої праці вивченню мови та стилю перекладної художньої літератури (В. В. Коптілов, Б. М. Ажнюк, В. І. Грицуненко, С. Я. Єрмоленко, Т. П. Козланюк, О. І. Чередниченко та інші). Інтерес до перекладацької тематики зумовлений тісним зв'язком індивідуальних особливостей мови кожного перекладача із національною мовою, яка має невичерпні можливості вибору засобів вираження.

Роман Мігеля де Сервантеса Сааведри «Дон Кіхот», який є унікальним взірцем єдності стилю письменника і його мови, в якому виразно й неповторно відтворена навколишня дійсність середньовічної Іспанії, користується популярністю в читачів усього світу та привертає увагу перекладачів. Це пояснюється тим, що зображений автором Рицар Сумного Образу є одним із тих літературних героїв, які за глибиною художнього узагальнення виходять за межі конкретних творів і відображеної в них епохи. Образ Дон Кіхота зосереджує в собі важливі риси людського характеру, містить у своїй художній конкретності момент загальнолюдського, корінних основ буття, туги за минулим, трактується як втілення рішучості та безкомпромісності в обстоюванні справедливості¹.

Українські переклади «Дон Кіхота» Сервантеса — шедевр світової літератури — починаються з віршованого перекладу І. Франка «Пригоди Дон Кіхота», що вийшов друком 1891 року в дитячому часописі «Дзвінок». Роман перекладав В. Самійленко,

¹ Ільницький М. М. Вічні образи. — У кн.: Українська літературна енциклопедія. — К.: Гол. ред. укр. рад. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1988. — С. 377.

працю якого було знищено під час сталінських репресій, а також М. О. Іванов, який видав скорочений переклад «Дон Кіхота» в 1927 році. У післявоєнні часи український читач познайомився із перекладом В. Козаченка та Є. Кротевича (1955), зробленим, власне, із російського перекладу М. Любимова.

У 1995 році побачив світ «Дон Кіхот» у перекладі М. Лукаша. Перекладач мав усі підстави для досконалого перекладу цього твору — «бездоганне знання мови оригіналу, віртуозне володіння всіма скарбами мови української, великий досвід, та, крім того, ще якусь духовну близькість до обох головних героїв роману»².

Завершив переклад роману Анатоль Перепадя (розділи XXI—XXXV та LXI—LXXIV другої частини). Ним проаналізовано та систематизовано лексичні та синтаксичні знахідки Лукашевого «Дон Кіхота» і використано їх при перекладі тих розділів, які попередник не встиг перекласти.

Особливу увагу в своєму перекладі М. Лукаш надавав фразеологічним одиницям, за допомогою яких зумів передати всі необхідні стилістичні відтінки першотвору.

Фразеологічне багатство мови привертало увагу багатьох лінгвістів. Для розвитку фразеологічної теорії у мовознавстві важливе значення мали дослідження О. О. Потебні, І. І. Срезневського, П. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова та інших дослідників.

Велике значення у становленні фразеології як самостійної науки відіграли праці В. В. Виноградова, Б. О. Ларіна, О. М. Бабкіна, С. І. Ожегова, О. С. Ахманової, В. Л. Архангельського, М. М. Шанського, В. П. Жукова, Н. М. Амосової, Ю. Д. Апресяна та інших учених.

В Україні розвиток фразеології пов'язаний з іменами Л. А. Бу-

² Кочур Г. Сервантес і його «Дон Кіхот». У кн.: Мігель де Сервантес Сааведра. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі /Пер. з ісп. Миколи Лукаша. — К.: Дніпро, 1995. — С. 677.

лаховського, І. К. Білодіда, П. Й. Горецького, М. А. Жовтобрюха, Г. М. Удовиченка, І. Г. Чередниченка, Л. Г. Скрипник, Л. А. Юрчук, Л. Г. Боярової, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, М. Г. Демського.

Поштовхом для дослідження проблем романської фразеології, зокрема іспанської, стали праці Ш. Баллі, який одним із перших розглянув у стилістично-семантичному плані стійкі комплекси слів на матеріалі французької мови. Велике значення для активізації наукових пошуків у галузі іспанської фразеології відіграла монографія Х. Касареса «Вступ до сучасної лексикографії» (1950), в якій значний інтерес становлять розділи, присвячені висвітленню проблеми стійких фразеологічних сполук.

На сучасному етапі розвитку іспанської фразеологічної науки варто звернути увагу на праці Е. Й. Левінтової, О. М. Вольф, Н. А. Мовшович, В. С. Виноградова, які, досліджуючи проблеми іспанської фразеології, зробили значний внесок у розробку як окремих, так і загальних її проблем. Серед спеціальних теоретичних праць виокремимо роботу Н. Н. Курчаткіної та А. В. Супрун «Фразеологія іспанської мови» (1981), в якій висвітлюються найважливіші проблеми іспанської фразеології з урахуванням найсучасніших методик щодо узагальнення конкретного фразеологічного матеріалу.

Дослідження проблем індивідуально-авторського використання фразеологічних одиниць (ФО) у мові перекладу (іспансько-український зіставний аспект) практично не було.

Актуальність дослідження зумовлена важливістю проблеми художньої майстерності перекладу і роллю М. Лукаша у збагаченні та розвитку української літературної мови, відсутністю монографічних досліджень про мову та стиль українських перекладів іс-

панської літератури, зокрема праць, присвячених проблематиці фразеологічної системи мови перекладу.

Досліджені в роботі проблеми компаративної фразеології з використанням зіставного аналізу є теоретично важливими для загальних питань як української фразеології, так і для вивчення стилістики в цілому. Розгляд фразеологічних одиниць на стилістичному рівні, зокрема дослідження специфіки перекладу ФО, є важливим для вивчення індивідуально - авторського ідіостилю перекладача. Творчість М. Лукаша вирізняється надзвичайною стилістичною майстерністю, новаторством у вживанні фразеологічних одиниць. Це стало основною причиною вивчення стилю перекладача та фразеологічного багатства його мови.

За матеріал дослідження взято роман Мігеля де Сервантеса Сааведри «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі», що складається з двох частин. Переклад Миколи Лукаша [К.: Дніпро, 1995].

Основна мета роботи: дослідити фразеологічну систему мови перекладу роману в зіставному аспекті з першотвором, проаналізувати функціональне використання ФО у мові перекладу, з'ясувати особливості утворення індивідуально-авторських трансформацій фразеологізмів.

Виходячи з цього, було поставлено такі **завдання**:

— дослідити способи відтворення семантико-стилістичних функцій ФО оригіналу та тексту першотвору фразеологічними одиницями мови перекладу;

— проаналізувати функціональне використання ФО у мові перекладу, враховуючи особливості контексту, в якому вони вживаються;

— здійснити комплексний аналіз індивідуально-авторських трансформацій ФО, встановлюючи системність цих перетворень в межах перекладацької творчості М. Лукаша;

— визначити стилістичний ефект, здійснюваний оказіонально трансформованими ФО в контексті.

Дослідження проводиться з урахуванням фразеологічного матеріалу двох зіставлюваних мов (іспанської та української) за допомогою контрастивного лінгвістичного аналізу семантико-стилістичних функцій ФО обох мов.

У дисертації в основному використані описовий, описово-зіставний та контекстуальний методи дослідження. При розмежуванні узуальних форм ФО від оказіонально перетворених застосовується метод фразеологічної ідентифікації. Зіставлення традиційної та оказіональної форм уживання ФО проводиться за допомогою методу опозиції.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше об'єктом лінгвістичного аналізу є структурно-семантичні особливості та стилістичне використання фразеологічної системи української мови в зіставному (іспансько-українському) аспекті у творчості одного перекладача.

Розглядаються особливості контекстуального вживання ФО, що належать до різних функціональних пластів; з'ясовуються стилістичні функції фразеологізмів з урахуванням особливостей оригіналу.

У роботі досліджується оказіональне використання ФО у мові перекладу, з'ясовується стилістичний ефект трансформованих фразеологізмів, береться до уваги роль тексту першотвору при використанні перекладачем того чи іншого виду трансформацій ФО.

Теоретичне значення праці полягає в тому, що в ній висвітлюються питання вивчення ФО як стилістичних можливостей мови, а також способи їхнього застосування в певних мовленнєвих ситуаціях. Систематизований підхід до розглядової проблеми сприяє

накресленню перспектив щодо дослідження фразеологічного багатства та стилю інших перекладачів.

Практичне значення дисертаційної роботи: спостереження і висновки, отримані в результаті аналізу мовного матеріалу, можуть бути використані в навчальному процесі (у вузівському курсі з лексикології, фразеології, стилістики, теорії перекладу). Фактичний матеріал може бути врахований при укладанні фразеологічного словника, словника фразеологізмів перекладних творів М. Лукаша, при створенні іспансько-українського фразеологічного словника.

На захист виносяться такі положення:

— Індивідуальний стиль перекладача створюється за допомогою широкого використання фразеологічного багатства української мови, умілого його вживання при відтворенні ФО та контексту першотвору. Добір ФО у мові перекладу є результатом творчих пошуків перекладача, умінням перевтілюватися, призвичаюватися до способу мислення іспаномовного автора, наблизитися до адекватної передачі ФО та стилю письменника.

— Розмаїття стилістичних функцій ФО, які пов'язані із взаємодією ФО з певним контекстом і залежать від авторського бачення зображуваного, впливає із розуміння ФО як складної багатопланової поліфункціональної мовної одиниці.

— Однією із характерних рис індивідуального стилю Миколи Лукаша є okazіональна трансформація фразеологічних одиниць. Можливість okazіонального перетворення ФО зумовлена насамперед тими образними та мовними властивостями, які має ФО в загальному вживанні, і залежить від особливостей індивідуального стилю перекладача, пов'язана з художньою необхідністю її вживання в кожному конкретному випадку.

— Використання ФО з певною стилістичною метою, систематизація індивідуальних способів уживання та трансформацій ФО,

едність узуальних та okazіональних форм фразеологічних одиниць у мові перекладу роману Сервантеса «Дон Кіхот» є тими факторами, які допомагають виокремити риси індивідуального стилю Лукаша-перекладача на фразеологічному рівні.

Апробація роботи. Матеріали дисертації обговорювалися на науково-практичній конференції «Духовні скарби українського народу в житті молоді» (Тернопіль, 1994), науково-теоретичній конференції «Тенденції розвитку української літератури та літературної критики нових часів» (Харків, 1996), на засіданні відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (листопад, 1996). Основні аспекти досліджуваної проблеми відображені в 5 публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів і висновків. До роботи додаються список умовних скорочень використаних джерел, список використаної літератури, словник-показчик фразеологізмів у мові перекладу Миколи Лукаша.

Зміст роботи

У вступі обгрунтовано актуальність теми дослідження, визначаються мета і завдання роботи, наукова новизна, теоретичне й практичне значення, методи дослідження, формулюються основні положення, які виносяться на захист. Тут також висвітлено деякі принципові питання сучасної фразеології в цілому й фразеологічні проблеми в перекладацькому аспекті зокрема.

У першому розділі «Фразеологічні одиниці мови перекладу роману «Дон Кіхот» і питання точності перекладу» досліджується проблема точності відтворення фразеологічних одиниць оригіналу, розкривається роль контексту та передачі фонових знань при перекладі ФО.

Проблема точності відтворення ФО та їх використання в перекладі тісно пов'язана з фразеологічним контекстом — актуаліза-

тором, який «вичленовується на основі сполучуваності, співвіднесеності або приєднання щодо семантично реалізованої в мовленні ФО»³. Повне значення ФО виявляється при її реалізації в контексті, тільки в ньому вона виявляє повною мірою свій зміст, бо ФО, як правило, вступає у складні смислові відношення з певним контекстом.

При аналізі ФО роману важливою проблемою є визначення обсягу контексту, в якому фразеологізм реалізує свої властивості. Саме контекст допомагає зрозуміти зміст ФО, що особливо важливо не тільки для правильного його сприйняття, але й для адекватності його відтворення. Якщо для визначення значення слова здебільшого достатньо одного речення, то для визначення смислу ФО необхідний контекст, як широкий (максимальний актуалізуючий контекст), так і вузький (мінімальний актуалізуючий контекст). Широкий контекст — це та частина тексту, яка допомагає зрозуміти причини, що спонукали автора до вжитку саме цього, а не іншого фразеологізму, яка полегшує з'ясування його смислу в авторському мовленні або в мовленні персонажів. Вузький контекст — частина широкого контексту — допомагає ФО реалізувати всі свої синтаксичні і граматичні зв'язки.

Аналізуючи способи відтворення семантико-стилістичних функцій фразеологічних одиниць першотвору, виділяємо: **фразеологічні способи відтворення**, які перекладач застосовує в тих випадках, коли в українській мові наявні ФО, семантико-стилістичні функції яких є рівнозначними таким же функціям ФО першотвору; **нефразеологічний спосіб відтворення**, а саме метод фразеологічного калькування, що пов'язаний із поняттям безеквівалентності і є імітацією форм вислову оригіналу. Фактичний матеріал

³ Кунин А. В. Фразеологические единицы и контекст // Иностр. яз. в школе, 1971.— № 5.— С. 9.

дає підстави виділити групи **ФО**, вживані в мові перекладу М. Лукаша, що є водночас відтворенням фразеологізмів оригіналу, а саме: повні фразеологічні еквіваленти та неповні фразеологічні еквіваленти. Повні фразеологічні еквіваленти ми досліджуємо лише в тих випадках, коли **ФО** за всіма показниками рівноцінна фразеологізму першотвору, тобто адекватна **ФО** оригіналу щодо предметно-логічного, структурно-граматичного, експресивно-емоційного, функціонально-стилістичного аспекту та щодо образності. Наприклад: **a todas partes** — на всі боки, **con propios ojos** — на власні очі, **a una voz** — в один голос. Слід підкреслити, що в мові перекладу наявна незначна кількість **ФО**, які є повними еквівалентами до фразеологізмів першотвору. Пояснення цього знаходимо в окремих мовних та позамовних чинниках. Іспанська і українська мови мають різну понятійно-образну систему, граматичну будову. На відміну від української, яка є синтетичною мовою, іспанська належить до аналітичних мов, у яких граматичні відношення між словами виражаються не за допомогою форм слова, а за допомогою службових слів (при повнозначних словах). Значні відмінності спостерігаються і в лексиці обох мов. Іспанська мова сформувалася на базі піренейського різновиду вульгарної латини з елементами іберійського субстрату, абсорбувавши в себе значну кількість лексики германського та арабського походження. На перебіг становлення літературної іспанської мови значний вплив справив так званий католицький культурний узус, що в багатьох випадках спричинив втягнення іспанської культури до всіх ідейно-філософських та культурних течій Західної Європи. Українська мова постала на базі протоукраїнських діалектів східнослов'янських племен, увібравши до свого складу старослов'янські, грецькі, тюркські, германські лексичні елементи. Латинські запо-

зичення в українській мові здебільшого поповнили термінологічну та наукову лексику.

Більшу частину ФО мови перекладу М. Лукаша складають неповні фразеологічні еквіваленти. Коли ФО першотвору та перекладу мають значні структурно-граматичні відмінності, коли між ними є певна лексична розбіжність, вони є різноструктурними неповними еквівалентами: **hasta la quinta generación** — до п'ятого коліна; **en el pico de la lengua** — на язичці крутиться; **no saber la primera letra del ABC** — ні аз, ні буки; **quedar impresos en la memoria** — укарбуватися в пам'ять.

Розбіжності денотативної образності фразеологізмів у порівнюваних мовах свідчать про те, що ці ФО перебувають у відношеннях різнообразних неповних еквівалентів. Підкреслимо, що функціонально-стилістичні та емоційно-експресивні характеристики таких фразеологізмів збігаються повністю: **como anillo al dedo** — на руку ковчійка; **buscar tres pies al gato** — як собаці п'ята нога; **sin tener pies ni cabeza** — ні в тин ні в ворота; **sin apartar un dedo** — не одходити й на п'ядь.

Відмінності емоційно-експресивного компонента фразеологізму свідчать про відсутність повної кореляції емоційно-експресивного характеру: **falta de juicio** — не всі дома; **tener por eterna** — на віки вічні; **perder el juicio** — заходити в голову.

При дослідженні проблем компаративної фразеології особливий інтерес викликають прислів'я та приказки. Як мовні одиниці, вони потребують аналогічного відтворення в мові перекладу за допомогою повних і неповних еквівалентів. Передумовою для еквівалентного перекладу цього типу ФО є наявність у мові перекладу відповідної одиниці, яка часто становить частину міжнародного паремійного фонду: **una golondrina no hace verano** — одна ластівка ще весни не робить; **no es todo oro lo que reluce** — не все

золото, що блищить; *por el hilo se sacará ovillo* — по ниточці дійдеш до клубочка.

Матеріал дослідження свідчить, що при виборі відповідного неповного еквівалента М. Лукаш, окрім збереження образності, враховував лаконічність, частотність уживання прислів'їв та приказок, їхню емоційність, стилістичне забарвлення: *cada oveja con su pareja* — чухайся віл з волом, а кінь з конем; *más vale pájaro en mano que buitre volando* — краще синиця в жмені, чим журавель у небі; *cuando a Roma fueres, haz como vieres* — попав між ворони, кракай як і вони.

Причиною існування фразеологічних еквівалентів є певна універсальність категорій людського мислення, зв'язок образів фразеологічних паралелей із найрізноманітнішими сферами матеріально-культурного, духовного життя народів, їхньою історією, із явищами природи тощо. Значна спільність цих універсалій складає основу незалежного розвитку фразеологічних відповідників, оскільки часто носії різних мов тотожно осмислюють навколишній світ, явища об'єктивної дійсності в образному аспекті. Майстерність М. Лукаша полягає в умінні знаходити та вживати ці фразеологічні еквіваленти, у вдалому злитті їх з контекстом, у відтворенні всіх їхніх стилістичних та експресивних функцій.

У випадках неможливості відтворити фразеологічними способами фразеологізми першотвору перекладач застосовує метод фразеологічного калькування, передумовою якого є достатня мотивація значення ФО значенням її компонентів. Застосовуючи метод фразеологічного калькування, Микола Лукаш відтворює структуру та ідею створення ФО в українському перекладі, що є особливо важливим для адекватного відтворення колориту оригіналу.

Фактичний матеріал дає підстави твердити, що фразеологічне калькування використовується в перекладі з метою збереження

національного мовного колориту першотвору, у випадках відсутності українського відповідника або тоді, коли ФО, наявна в українській мові, не передає специфіки зображуваного в оригіналі: **volver a las ollas de Egipto** — **вернутись до єгипетських горщиків**; **echarse en un rozo seco** — **закинути в суху глибку**; **poner en un laberinto de imaginaciones** — **пустити в лабіринт химер**; **palmo a palmo** — **п'ядь за п'яддю**.

Перекладач часто вдається до калькування прислів'їв та приказок мови оригіналу. Як свідчить проаналізований матеріал, при створенні нових ФО він тонко відчуває зміст приказок першотвору і враховує його при фразеологічному калькуванні. Доказом цього служить їх безперешкодне впізнавання читачем. Завдяки вдалому використанню рими та метрики лінгвістична пам'ять рецептора легко вирізняє паремії з-поміж інших ФО: **donde interviniesen dueñas no podría suceder cosa buena** — **де втелюються дуенья, там не звариться варення**; **entre el «sí» y el «no» de la mujer no me atrevería yo a poner una punta de alfiler, porque no sabría** — **між жіноцьким «так» і «ні» і голки не встромиш, бо нема куди**; **quien te cubre, te descubre** — **хто тебе вдяга, той і роздяга**.

Створення влучних фразеологічних кальок у перекладі М. Лукаша — ознака його майстерності і сміливості. Однак до фразеологічного калькування перекладач удавався рідко, в основному, він знаходив вдалі повні та неповні еквіваленти.

Важливе значення автор досліджуваного перекладу надавав передачі тих специфічних даних, якими володіють лише жителі Іспанії. Ці специфічні **фонові знання** (фонова інформація) найтісніше пов'язані з мовою і відображені в конкретній частині фразеологізмів.

Фонові знання характерні лише для певної нації або національ-

ності, вони засвоєні мовцями і відображені в мові даної національної спільноти. Це не просто знання національних страв, музичних ритмів тощо, а, насамперед, знання характерних предметів матеріальної культури минулого і сьогодення, особливостей навколишнього середовища, важливих історичних фактів. Наприклад, при відтворенні ФО оригіналу **sin blanca, hasta el último ardite, valer como un maravedí** М. Лукаш передає найменування грошових знаків першотвору **бланка, ардіте, мараведі**, які в часи Сервантеса мали мінімальну номінальну вартість, функціональними фразеологічними неповними еквівалентами **без шеляга, до останнього шеляга, без копія**. Грошова одиниця **копія** є просторічною назвою **копійки**; історизм **шеляг** (народна назва російської копійки в Україні у ХІХ столітті) втратив своє конкретне значення та матеріальну вартість і так само, як найменування іспанських грошових одиниць, став уживатися лише як компонент ФО.

Значній кількості фразеологізмів роману «Дон Кіхот» притаманна асоціативна образність, що виникає на основі буквального змісту компонентів. Асоціативні реалії також містять у собі фонову інформацію, вони пов'язані з найрізноманітнішими національними культурно-історичними особливостями і своєрідно втілені в мові. Асоціативні реалії знаходять своє матеріалізоване вираження у відтінках слів, емоційному та експресивному забарвленні і т. ін., викриваючи певні інформаційні невідповідності понятійно схожих слів у зіставляваних мовах. Наприклад, ФО **sano de Castilla** (досл. *вправний кастилець*) для жителя Іспанії означає людину не підступну і не лицемірну. Вводячи цей фразеологізм у твір, Сервантес таким чином вказав на протиставлення, що існувало в ті часи між кастильцями і андалузійцями узбережжя Сан-Лукар, яке було місцем проживання жебраків та гультаїв. Щоб передати приховані відтінки цієї ФО, М. Лукаш створює індивідуально-ав-

торський фразеологізм із підкресленням чеснот кастильців, їхньої працелюбності: **кастилець на всі руки умілець**, оскільки дослівна передача цього фразеологізму в українському перекладі не виявила б усіх його відтінків.

Правильне сприйняття та відтворення позамовних факторів є необхідним для адекватної передачі колориту оригіналу. Однак для відтворення зображеної в першотворі специфіки національного життя народу, його культури, психології цього недостатньо. Для успішного виконання такого завдання важливо вміло відобразити всю ідейно-художню та жанрову своєрідність першотвору, з чим успішно впорався перекладач.

У **другому розділі** «Функціонально-стилістичні особливості фразеологічних одиниць у мові перекладу роману «Дон Кіхот» здійснена класифікація фразеологічних одиниць мови перекладу за функціонально-стилістичною характеристикою та експресивним забарвленням. На підставі проведеного аналізу виокремлюємо такі групи ФО, наявні в мові перекладу роману «Дон Кіхот»: **розмовні, просторічні, знижено-емоційні та книжні**. Наявність у романі вказаних груп ФО, які мають різне стилістичне забарвлення, можна пояснити тим, що мова твору виступає як сукупність кількох стилів, яким властиві певні мовні засоби та способи. Виділення розгляданих груп ФО зумовлено тим, що М. Лукаш прагнув стилістично рівноцінно передати мову оригіналу.

При проведенні стилістичної класифікації ФО мови перекладу доводиться часто вдаватися до лексикографічних джерел, оскільки вони прагнуть якнайповніше відбити ті якісні зміни в лексиці, які постійно мають місце в межах всієї лексичної системи мови. Хоч кожний новий словник і намагається дати точніші відомості про сфери вжитку тієї чи іншої мовної одиниці, за його допомогою не завжди можна визначити стилістичний статус фразеологізму. Час-

то трапляється так, що ФО в процесі своєї реалізації в контексті, під впливом авторського розуміння їхнього значення, набувають іншого стилістичного забарвлення, відмінного від словникового. У таких випадках тільки за допомогою контексту та компонентного аналізу ФО можна визначити належність фразеологічної одиниці до того чи іншого різновиду загальнономовного стилю та охарактеризувати її експресивні особливості.

Отже, характеризуючи ФО за їхніми експресивно-стилістичними властивостями, враховуємо, що значна частина фразеологізмів повинна бути проаналізована через призму авторського бачення їхньої реалізації в конкретному контексті.

Розмовна фразеологія мови перекладу роману «Дон Кіхот», до якої ми зараховуємо такі звороти, які властиві повсякденному спілкуванню поза діловими, офіційними стосунками, формує найбільшу частину всього фразеологічного матеріалу цього твору. Розмовні фразеологічні одиниці відображають сторони життєвого досвіду народів. Вони є різними за ступенем своєї національної своєрідності, оскільки на процес формування фразеологічного складу іспанської та української мов і виникнення окремих ФО впливає специфіка буття кожного народу. Серед розмовних фразеологічних одиниць мови перекладу, що вживаються Лукашем для реалістичнішого зображення мови персонажів, їхньої характеристики, різних ситуацій, значну частину становлять національно-своєрідні сталі вирази, які є неповними фразеологічними еквівалентами ФО першотвору: *dijo a tonta ni a sorda* — до того торгу й пішки; *a trochemoche* — на галай-балай; *se le erizaron los cabellos* — волосся стало дуба.

Характерною особливістю розмовної фразеології мови перекладу роману є те, що вона вживається в мові всіх дійових осіб, які належать до різних соціальних прошарків.

Розмовна фразеологія часто виступає одним із засобів створення художнього образу. Вона включається в текст з метою художнього переконання читача, для передачі набутої століттями народної мудрості: *no tener pelo de barba* — ще й вус не засіявся; *no llegar al zapato* — і нігтя не варта; *meterse en dibujos* — літати в хмари; *alzar a mayores* — високо літати.

Розмовна фразеологія мови перекладу роману «Дон Кіхот» вживається Миколою Лукашем не лише з метою семантично адекватної, але й для стилістично рівнозначної передачі фразеологічних одиниць оригіналу. Відповідність першотвору досягається перекладачем завдяки використанню неповних різнообразних та різноструктурних еквівалентів, які допомагають рівноцінно відтворити стилістичне забарвлення оригіналу.

Змалювання мовного колориту роману практично неможливе без уживання просторічних ФО, «що, маючи поширення на всій або значній території функціонування української мови і не будучи, таким чином, діалектно обмеженими, не входять, проте, до складу літературної мови (носіям літературної мови такі одиниці відомі, але звичайно відчуються ними як ненормативні, субстандартні, знижені в своїй стилістичній характеристиці)»⁴. Ці одиниці мають більш яскравий ступінь експресивності та емоційності, ніж розмовні фразеологізми, а також помітніше виражають негативне ставлення до кого-, чого-небудь.

Просторічні ФО, яких у мові перекладу роману менше, ніж розмовних, окрім комунікативних особливостей, мають ще й стилістичне навантаження, що виражається в самобутній експресії та ідейно-естетичній спрямованості. Просторічні ФО допомагають перекладачеві достовірно відтворити мовлення змальованих у романі людей з народу, передати іронію, гумор, сарказм героїв,

⁴ Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). — К. - Кам. - Под., 1996. — С. 118.

ставлення їх до тих чи інших людей або подій: *tenerse la boca abierta* — пороззявляти роти; *lastimado de cascos* — немає третьої клепки в голові; *no lo entenderá Satanás* — сам чорт не вчитає; *estar mal* — мати храпа; *madurar los sesos* — розрідити в голові олію.

В основному просторічні ФО мови перекладу є різноструктурними неповними еквівалентами фразеологізмів оригіналу. Українські ФО в багатьох випадках відрізняються від фразеологічних одиниць першотвору яскраво вираженою зниженою експресивністю, що пояснюється бажанням перекладача передати загальну тональність усього контексту.

Знижено-емоційні ФО посідають незначне місце в перекладі. Це такі сталі вирази, які «характеризують одиниці переважно розмовної, в т. ч. просторічної, жаргонної лексики, які надають мові емоційних відтінків грубуватості, а при вираженні негативної оцінки — різкості»⁵. Цим одиницям властиве сатиричне забарвлення, вони вносять у контекст не тільки елемент невимушеності, але й характеризуються вираженою експресивністю та емоційністю, створюють комічний ефект з відтінком згрубілості: *que se los rapen duelos* — дуля з маком; *mirar por el virote* — роззути очі; *vomitara las asaduras* — виблювати печінки; *a gatas* — лізти рачки; *Повер sangre* — вмитися паюхою.

Вживання знижено-емоційних ФО насамперед зумовлено змістом й стилем мовлення, його комунікативною спрямованістю, рівнем освіти та внутрішнім станом персонажа. У першотворі цій групі ФО мови перекладу відповідають фразеологічні одиниці як з однаковою силою експресивності та емоційності, так і більш нейтральні. У цьому випадку вибір їх продиктований контекстом та його загальним стилістичним забарвленням.

⁵ Тараненко О. О. Знач. праця. — С. 115.

Фразеологізми **книжного** характеру відрізняються від усіх інших ФО мови перекладу досліджуваного роману своєю специфічно «підвищеною» експресивно-стилістичною характеристикою. Їм властивий відтінок урочистості, поетичності: *dar el cuerpo a la tierra* — віддати землі тіло; *llevar la palma* — мати пальму першинства; *guardar como a cosa única* — берегти яко річ унікальну; *coger el dado* — послужить фортуна.

Книжні ФО є важливим доповненням до характеристики дійових осіб, служать одним із достовірних засобів зображуваного в тексті, додають контексту жартівливого або піднесеного відтінку. В основному вони є еквівалентним відтворенням ФО першотвору.

Третій розділ «Стилістичні способи індивідуально-авторського вживання та контекстуальних перетворень ФО у мові перекладу роману «Дон Кіхот» складається із декількох підрозділів, у межах яких детально аналізуються способи індивідуально-авторського вживання та трансформацій ФО; звертається увага на те, що спонукало перекладача оновлювати традиційно вживані ФО; показується, як використання ФО у нових стилістичних функціях сприяло адекватному відтворенню певних контекстів першотвору, створенню образності слова, збагаченню засобів художнього вираження; аналізується стилістичний ефект, що створюється при реалізації трансформованих ФО у контексті.

На підставі проведеного аналізу, всі способи авторського вживання та трансформації фразеологічних одиниць поділяємо на **узуально-оказіональні** та **оказіональні**.

Питання про узуально-оказіональне використання фразеологізмів порушуємо при вживанні у вузькому контексті синонімічних ФО, антонімічних ФО та при застосуванні способу нарощування.

Встановлено, що синонімічні звороти у вузькому контексті в основному застосовуються тоді, коли в тексті оригіналу автором

вжито аналогічний спосіб використання ФО: *soltar al lobo entre las ovejas, a la raposa entre las gallinas, a la mosca entre la miel* — пустити вовків між вівці, лисиць на курей, а мух на мед; коли ФО мови перекладу в першотворі відповідають лексичні одиниці: *patraña* «брехня» — **кози в золоті**; *suerte* «доля» — **лиха доля**; *diablo* «чорт» — **нечиста сила**; коли двом, трьом ФО мови перекладу відповідає одна фразеологічна одиниця оригіналу: *para dar y tener seso es menester* — **оддай нищим, а собі ні з чим; людям дай, та й про себе дбай; даруй та не роздаровуй.**

Використання способу нарощування ФО у мові перекладу досліджуємо в тому разі, коли фразеологізми, які вживає М. Лукаш у вузькому контексті, розташовані один за одним; вони є різними за значенням, силою та емоційністю: *le respondieron con los puños... comenzaron a dar tal mano, que... tuvo necesidad de dar voces y pedir socorro* —... **з кулаками кинулись... дали гарту, що мусив... пробі кричати.**

Вживання у вузькому контексті антонімічних фразеологічних конструкцій — спосіб, який рідко застосовується в перекладі. У більшості випадків перекладач вдається до нього з метою стилістично рівнозначного відтворення викладеного в оригіналі, передачі стану героїв, надання їм належної характеристики: *se partió llorando y su amo se quedó riendo* — **мусив, сердега, сльози ковтати, а господар справляв собі смішки.**

Використання узуально-оказіональних способів ФО призводить до посилення експресивно-емоційної забарвленості, певного стилістичного впливу на читача.

На підставі проаналізованого фактичного матеріалу роману можна констатувати, що можливість оказіональних перетворень ФО зумовлена не лише їхнім окремим оформленням, але й також ще однією характерною особливістю — стійкістю в системі мови.

Без цього будь-яка трансформація ФО призводила б до втрати їхньої тотожності і руйнування форми та значення. Оказіональні перетворення фразеологічних одиниць мови перекладу завжди викликані контекстом першотвору і мають певне стилістичне забарвлення. Трансформації ФО М. Лукаш завжди здійснює цілеспрямовано, вони допомагають йому вирішити необхідні ідейно-естетичні цілі.

Стилістичний вплив контекстуально-трансформованих ФО у мові перекладу роману зумовлений тим, що в свідомості читача вони сприймаються на фоні загальноприйнятої структури та семантики. При цьому okazіональні перетворення викликають відчуття чогось несподіваного, незвичного, враження зумисного порушення мовної норми для досягнення необхідного стилістичного ефекту, який залежить від точного знання первісної ФО, від більшого чи меншого ступеня відхилення від норми (більше відхилення породжує більший стилістичний ефект) і від знання перекладачем необхідних меж здійснення подібних перетворень, оскільки при виході за них трансформована одиниця може втратити зв'язок із первісною ФО і не ототожнюватися з нею.

Серед okazіональних трансформацій ФО виділяємо семантичні перетворення ФО, лексико-семантичні трансформації ФО, синтаксичні трансформації фразеологізмів та структурно-семантичні перетворення ФО.

Використані в досліджуваному романі способи семантичного перетворення ФО, а саме: нетрадиційна сполучуваність фразеологізмів, буквализація значення ФО, використання на фоні фразеологізму його компонентів, використання у фразеологічному оточенні слів, спільнокорених з компонентом ФО, — не завжди є відтворенням аналогічних способів першотвору. В багатьох випадках перекладач вдається до них з метою передати стилістичну забарвлен-

ність першотвору, комічні ситуації, душевний стан героїв, їхнє ставлення до тих чи інших подій. При цьому семантично трансформовані ФО завжди співвідносяться зі своїм первісним значенням.

Серед лексико-семантичних трансформацій ФО виокремлюємо заміну компонентів ФО і поширення складу фразеологічних одиниць, а саме: вклинювання та додавання слів до початку або до кінця фразеологізму.

Серед заміни компонентів ФО найуживанішим є спосіб заміни компонента ФО контекстуальним синонімом, тобто словом, яке не пов'язане семантично зі словом-компонентом ФО, що замінюється, а набуває синонімічності в конкретній мовленнєвій ситуації. Як показують приклади, поза контекстом ці слова (слово-замінник і слово, що підлягає заміні) не перебувають у синонімічних відношеннях, і вибір компонента-замінника в перекладі зумовлений конкретним контекстом, його стилістичною спрямованістю, особливостями самої ФО: **пошитися в церковники, пошитися в лицарі, пошитися у храндузи (пор.: пошитися в дурні); берегти як перлину коштовну (пор.: берегти як зіницю ока).**

Значно менше засвідчено прикладів синонімічної та антонімічної заміни компонентів ФО.

Лексико-семантичні перетворення ФО шляхом поширення їхнього компонентного складу також займають неабияке місце в перекладі роману «Дон Кіхот». Під час такого виду оказіональних трансформацій ФО додаються такі слова, які надають фразеологічній одиниці більшої конкретності, наближаючи її до тієї ситуації, в якій вона використана. Найуживанішими видами вклинювання в перекладі досліджуваного роману є: вклинювання іменника: **схопити дівку за барки (ор.: se abrazó con Maritornes); топтати ворога під ноги (ор.: vence al enemigo);** вклинювання прикметника: **омити гарячими слізьми (ор.: bañara en lágrimas);**

довести до щасливого кінця (ор.: *darse fin*); вклинювання при-
слівника: **накивати** потихеньку **п'ятами** (ор.: *retirarse*); спустити
сором'язливо **очі в землю** (ор.: *poner los ojos en tierra*).

Під час подібних трансформацій ФО може набувати різнома-
нітних відтінків: сарказму, іронії, комічності. Цей вид оказіональ-
них перетворень ФО так само, як і додавання слів до початку або
до кінця ФО, надають висловлюванню більшої виразності, екс-
пресивності. Такі способи лексико-семантичних перетворень зде-
більшого не є відтворенням аналогічного способу оригіналу, а слу-
жать переважно для вираження певних, прихованих у ньому від-
тінків та значень.

Синтаксичні оказіональні перетворення (інверсія та дистантне
розміщення компонентів ФО в контексті) використовуються
М. Лукашем з метою створення певного стилістичного ефекту і
обмежуються, як правило, конкретним контекстом.

Структурно-семантичні перетворення ФО (фразеологічна
контамінація, фразеологічна алюзія, фразеологічний еліпсис) тісно
пов'язані із задумом та змістом твору, спрямовані на посилення
експресії. При зазначених оказіональних перетвореннях відбува-
ється значний відхід від початкової моделі ФО, порушуються тра-
диційні асоціативні зв'язки фразеологізму. Ефект невиправданого
сподівання, що виникає при цьому, викликає в читача нові емоції,
породжені суперечністю між нормативно вживаною та несподіва-
но новою формою ФО.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження
і констатується, що специфічними рисами індивідуального стилю
М. Лукаша є:

- вміле використання при відтворенні семантико-стилістичних

функцій ФО першотвору фразеологічних способів перекладу фразеологічних одиниць та методу фразеологічного калькування;

— широке використання фразеологічного багатства української мови;

— пріоритетне використання для відтворення мови першотвору при доборі фразеологічних одиниць здебільшого розмовної фразеології, що допомагає досягнути адекватності контексту оригіналу;

— значна кількість оказіональних трансформацій, що дозволила М. Лукашеві якнайраціональніше пристосувати ФО до умов контексту, виконати необхідні стилістичні завдання.

Роман «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» в перекладі М. Лукаша в усій своїй розмаїтості виражальних засобів, серед яких особливе місце належить ФО, став не лише важливим етапом долучення української культури до вершин світового письменства, але й засвідчив, що при дбайливому ставленні до тексту можливе органічне збереження національної своєрідності видатного твору іспанської літератури при відтворенні українською мовою.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. Мова перекладу — духовний засіб зближення народів // Духовні скарби українського народу в житті молоді: Тези республіканської науково-практичної конференції. — Тернопіль, 1994. — С. 176—177.

2. Відображення фонових знань при перекладі фразеологічних одиниць (на матеріалі роману «Дон Кіхот» Сервантеса в перекладі Миколи Лукаша) // Мова та історія: Періодичний збірник наукових праць. — К., 1996. — Вип. 14. — С. 7—10.

3. «... І добрий смак помітний в кожному слові» (про мовну майстерність перекладів Миколи Лукаша) // Мова та історія:

Періодичний збірник наукових праць. — К., 1996. — Вип. 17. — С. 3—5.

4. «Дон Кіхот» Сервантеса в перекладі Миколи Лукаша // Тенденції розвитку української літератури та літературної критики нових часів: Тези науково-теоретичної конференції. — Харків, 1996 — С. 20-21.

5. Мова перекладу Миколи Лукаша. Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри «Дон Кіхот». — К., 1996. — 238 с.

257023

T.V. Tsybalyuk. The comparative — typological characteristic of semantic-stylistic peculiarities of phraseological units (on the material of Servantes's novel "Don Quihote" in translation of Mykola Lukash). Thesis for a Candidates degree in the field of 10.02.15 — general linguistics. Institute of the Ukrainian language NAS of Ukraine, Kyiv, 1997.

This dissertation investigates the phraseological system of the language of novel of Miguel de Servantes Saavedra in translation of Mykola Lukash in the comparative aspect with the Spanish original.

It has been ascertained that the wide usage of colloquial phraseology as well as a great quantity of occasional transformations of phraseological units with the aim of attaining the similarity to the original is characteristic for the individual style of M. Lukash.

Цымбалюк Т. В. Сопоставительно-типологическая характеристика семантико-стилистических особенностей фразеологических единиц (на материале романа Сервантеса "Дон Кихот" в переводе М. Лукаша). Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 — общее языкознание, Институт украинского языка НАН Украины, Киев, 1997.

В работе исследуется фразеологическая система языка романа Мигеля де Сервантеса Сааведры "Хитроумный идальго Дон Кихот Ламанчский" в переводе М. Лукаша в сопоставительном аспекте с испанским первоисточником. Установлено, что для индивидуального стиля М. Лукаша характерно широкое использование разговорной фразеологии, а также значительное количество окказиональных трансформаций фразеологических единиц с целью достижения адекватности оригиналу.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічний еквівалент, фразеологічна калька, широкий контекст, вузький контекст, оказіональні трансформації.

АВ 36.917

Підписано до друку 29.01.97 р. Формат 60х84/16.

Друк офсетний. Умов.-друк. арк. 1,16. Зам. №7-19.

Друкарня НАУКМА. 254070, Київ-070, вул. Сковороди, 2.